

תומר פרסיקו. אדם בצלם אלוהים: הרעיון ששינה את העולם ואת היהדות. ידיעות אחרונות וספרי חמד. 2021. 344 עמודים

ארי אנגלברג*

ספרו של תומר פרסיקו *אדם בצלם אלוהים* שייך לז'אנר הספרים הסוקרים את ההיסטוריה האנושית ומזהים נרטיב מרכזי. במקרה זה מדובר בקישור בין אינדיבידואליזציה למוסר ובטענה שאלו התפתחו לאורך ציר שהוביל לחילון. פרסיקו מדלג על הפרה-היסטוריה, תקופה שנרטיבים מרקסיסטיים ופמיניסטיים נוטים לתאר כגן עדן אבוד של שוויון ואחוזה בטרם בא לעולם רעיון הבעלות על אדמות, ופותח במזרח הקדום הפטריארכלי שבו האדם נתפס כשייך למסגרות חברתיות שונות – משפחה, שבט ועם – ולא כבעל זכויות מעצם היותו אדם. כך, חוקי המורבי קבעו שהפוגע בבן חברו – בנו ייפגע, והאונס את אשת חברו – אשתו תיאנס. פרסיקו מתאר את הגישה המהפכנית של התורה בהשוואה לנורמות אלו, למשל כאשר היא מגבילה את יכולת ההתעמרות של בעלים בעבד וכאשר היא קובעת שבנים לא יומתו על חטאי אבות, וכמובן באמירה המכוננת שהאדם נברא בצלם האל.

נקודת הציפון החשובה הבאה מתרחשת עם בשורתו הנוצרית של פאולוס, בשורה שמיקמה את הגאולה בתוככי הנפש ושחררה את האמונה באל אחד מופשט ומוסרי מכבלי האתנוס היהודי. בהמשך פרסיקו מתאר כיצד הרפורמציה של לותר, שטענה שעל הנוצרי לסמוך על תבונתו ולא לקבל כמובן מאליו את הפרשנות המוסמכת לכתבי הקודש, נטעה בקרב המאמינים את יסוד החשיבה העצמאית ביחס לעקרונות הדת. אחר כך, המאמצים לסיים את מלחמות הדת הארוכות בין קתולים לפרוטסטנטים הולידו את רעיון הסובלנות כלפי אמונות אחרות. פרסיקו טוען כי להוגי הדעות הייתה השפעה רבה על תהליך זה. בין היתר הוא מציג את טענותיהם של ג'ון לוק, שחיבר את אחת הרשימות הראשונות של זכויות אדם אוניברסליות וביסס אותה על האמונה שכל אדם נברא בצלם האל; של ג'ון טולנד, הדאיסט, שהאמין באל אך לא באירועים על-טבעיים; ושל הברון ד'אולבאק, מראשוני האתאיסטים, שחי אחריהם וסבר ש"כבודו של האדם מגיע מעצם הדבקות בתבונתו, מההכרעה לא להיכנע לאשליות מנחמות" (עמ' 231).

מעניין להשוות בין תהליך החילון אליבא דפרסיקו לתהליך החילון שתיארו שניים מגדולי הסוציולוגים, מקס ובר ופיטר ברגר (Berger, 1967/1990; Weber, 1922/2013). נקודות הציפון לאורך הדרך זהות, אך עבורם הכוח המניע היה ה"רציונליזציה": הם תיארו כיצד דתם של נביאי ישראל, שהאמינו באל מוסרי ומופשט, הייתה רציונלית יותר מזו של עמי המזרח הקדום. מגמת ההפשטה נמשכה כאשר הנצרות פטרה את מאמיניה מהריטואלים היהודיים, ובהמשך הרפורמציה נפטרה מאיקונין ומטקסים קתוליים. המעבר מפרוטסטנטיות לחילון מגיע עם הקפיטליזם; זהו החלק האחרון והמוכר יותר בתאוריה של ובר. בעקבות צ'רלס טיילור (Taylor, 2007), פרסיקו מחליף את הרציונליות

* ד"ר ארי אנגלברג, החוג למדעי ההתנהגות, המכללה האקדמית הדסה ירושלים

באינדיווידואליזציה. עמדתו תואמת יותר לשיח העכשווי הפוסט־פוזיטיביסטי, אך יהיה בוודאי מי שעדיין יאשים אותו באירופוצנטריות. בהקשר זה יש לציין שהאסלאם זוכה לתשומת לב מעטה בספר, ובהינתן החשיבות שהוא מייחס לאמונה באל אחד ולפתיחת האפשרות לגאולה בפני כל באי עולם, וכן בגלל המפגש העכשווי של האסלאם עם המערב החילוני, נדמה כי מתבקשת התייחסות נרחבת יותר אליו.

פרסיקו איננו עוסק רק בתולדות הרעיונות אלא מתאר גם שינויים מבניים: במודרנה, הדת מאבדת מאחיותה במוסדות חברתיים אחרים וכבר איננה הכרחית להתנהלותו של הפרט בעולם. נוסף על כך, אנשים פוגשים בני ובנות תרות שונות בכובעים שונים, למשל כאנשי מקצוע, וזה מקשה לערוך דמוניזציה שלהם ומעודד אימוץ עמדה פלורליסטית. אלו ההסברים שהרכיבו את תאוריית החילון של ברגר, הגורסת שמודרנה מובילה בהכרח לחילון (Berger, 1967/1990). בשנות התשעים, בעקבות ההתעוררות של תנועות דתיות ברחבי העולם, נדמה היה שהדת חוזרת ומתחזקת והתאוריה ספגה ביקורת רבה. ברגר עצמו חזר בו ואימץ את תאוריית ריבוי המודרניות (multiple modernities) שהציע שמואל נח אייזנשטדט, שלפיו מודרניות יכולה ללבוש צורות שונות, וחילון הוא רק אחת מהן (Berger, 2014; Eisenstadt, 2000).

סטיב ברוס טוען זה שנים שתאוריית החילון הוספדה מוקדם מדי ושהיא מעולם לא התיימרה לעסוק במצב הדת ברחבי העולם, אלא רק במערב (Bruce, 2013). פרסיקו כנראה מצטרף לעמדה זו. לשיטתו, חילוניות איננה נמדדת בשאלה כמה אנשים מאמינים באל, אלא בכך שהאמונה באל הופכת לאופציה אחת מני רבות. בעקבות טיילור, פרסיקו מבין את תהליך החילון "כהעצמה של האינדיבידואליזם [...], כתולדה של התהליך הארוך שבמסגרתו האדם למד לראות את עצמו כיחיד אוטונומי [...] ולמד לתפוס את חיי הנפש שלו כמקורות של סמכות, משמעות וזהות" (עמ' 254). לכן הוא רואה גם ברוחניות הניו־אייג' הממוקדת בפרט וברגשותיו "מופע של חילון" ולא עדות להתחזקותה של הדת (עמ' 260).

פרסיקו טוען שהחילוניות ניצחה, שכן הדת איננה מכתיבה אפילו את היומיום של אנשים דתיים. על כך אפשר לשאול: האם הדת מזוהה עם הקולקטיביזם עד כדי כך שאין בכוחה להתאים את עצמה למציאות המשתנה? הרי היבטים אינדיווידואליסטיים תמיד היו בדת (ראו למשל ספר איוב וספר קהלת). ומצד שני, האם הקולקטיביזם לא הוספד מהר מדי? ומכיוון אחר: האם התבונה היא שהחליפה את האמונות הדתיות במודרנה המאוחרת, או שכיום יש אמונות ליברליות – האמונה בקיומן של זכויות אדם, בערך השוויון ובצורך בהגשמה עצמית – שמצופה מכל אדם הגון להאמין בהן, כפי שבעבר ציפו ממנו להאמין באל? לבסוף כדאי לציין שטיילור, שפרסיקו מרבה להתבסס עליו, פחות אופטימי ממנו לגבי האינדיווידואליזציה והחילון. הוא מעדיף עולם שבו נשים וגברים יהיו נפרדים פחות ומושפעים יותר מהסביבה, ויחזרו לשאוף לפגוש את הטרנסצנדנטי; טיילור מאמין בקיום ממד טרנסצנדנטי שהוא בוחר לכנות "אלוהי אברהם" (Taylor, 2007, p. 769).

תהיות אלו אינן גורעות מערך הספר שעורר אותן. זהו ספר מרתק הלוקח את הקורא למסע נהדר בעקבות רעיון צלם האלוהים, וגורם לו לשאול את עצמו כיצד לא הכיר עד כה יסודות כה מרכזיים של החילוניות וההומניזם המערבי.

מקורות

- Berger, Peter L. (1990). *The sacred canopy: Elements of a sociological theory of religion*. Anchor Books. [Original work published 1967]
- Berger, Peter L. (2014). *The many altars of modernity: Toward a paradigm for religion in a pluralist age*. Walter de Gruyter.
- Bruce, Steve. (2013). The curious case of the unnecessary recantation: Berger and secularization. In Paul Heelas, David Martin, & Linda Woodhead (Eds.), *Peter Berger and the study of religion* (pp. 89–102). Routledge.
- Eisenstadt, Shmuel N. (2000). Multiple modernities. *Daedalus*, 129(1), 1–30.
- Taylor, Charles. (2007). *A secular age*. Harvard University Press.
- Weber, Max. (2013). *The sociology of religion* (Trans. Ephraim Fischhoff). Beacon Press. [Original work published 1922]